

Protestantizem in deliberacija

GORAZD ANDREJČ

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, gorazd.andrej@um.si*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Deliberacija oziroma kritična, odprta, vključujoča in argumentirana javna razprava o stvareh javnega interesa je ključen mehanizem demokratične politične ureditve. Po prepričanju zagovornikov deliberativne demokracije, kot je Jürgen Habermas, deliberacija prispeva k doseganju boljše in pravičnejše družbe. Prispevek analizira prepletenost razvoja te politične vrednote v evro-atlantskem svetu s protestantizmom in njegovim razvojem. Novejša raziskovanja zgodovine protestantizma in politične zgodovine demokracije kažejo kompleksno, a zgovorno sliko: kljub prisotnosti religijskih konzervativnih tendenc v protestantizmu se zdi, da je za družbe, v katerih je protestantizem postal prevladujoča religijska kultura, postala značilna precejšnja mera svobode raziskovanja, verovanja in debatiranja. To dejstvo je bilo delno rezultat naključnih zgodovinskih dogodkov, delno pa notranjih teoloških impulzov v protestantski misli.

Deliberation as critical, open, inclusive and argument-based discussion about matters of public interest is a crucial mechanism of a healthy democracy. According to deliberative democracy defenders, like Jürgen Habermas, deliberation contributes to achieving a better and more just society. The present essay analyses the intertwinement between the development of this political value in the Euro-Atlantic world on the one hand, and Protestantism and its development on the other. Recent works in the history of Protestantism and the political history of democracy paint a complex, but powerful picture: despite the religious conservative tendencies in Protestantism, it seems that a notable measure of freedom of research, belief and debate could be found in the societies where Protestantism had become a dominant religious culture. While this development is partly a result of contingent historic events, it also had much to do with internal theological impulses within the Protestant thought.

Ključne besede: deliberacija, protestantizem, demokracija, debata, javna razprava

Key words: deliberation, Protestantism, democracy, debate, public discussion

Uvod

Sodobna evropska družba je težko zamisljiva brez vloge, ki jo imata v njej javna razprava in družbena kritika. Politična realnost na starem kontinentu je seveda kompleksna, geografsko raznolika ter polna etično in politično problematičnih dejavnikov. Še vedno smo daleč od dosledne odprtosti za pošteno razpravo ter temeljitega obravnavanja različnih mnenj in argumentov: argument moči, zavajanje, nepripravljenost prisluhniti argumentom nasprotnikov ter zapiranje možnosti za

kritiko pogosto prevladajo ter sooblikujejo našo družbeno realnost. A vendar je res, da temeljni moralno-politični ideal, na katerem je zasnovana moderna ureditev Evrope, vključuje tudi odprtost za kritično javno razpravo. Situacije, v katerih argumentirana javna razprava usodno vpliva na politični proces in odločitve, so redke, a obstajajo in vlivajo upanje.

Po teoriji deliberativne demokracije, ki jo v evropski različici že desetletja najbolj vplivno zagovarja Jürgen Habermas (1997), svobodne volitve in referendumi sami po sebi niso dovolj za omogočanje poštenega vključevanja državljanov v soodločanje o lastni ureditvi in preprečevanje grobih zlorab moči. Enako pomembni za razvoj vključujoče in pravične družbe so neodvisno sodstvo, svobodni mediji, razvoj civilne družbe, zagotavljanje osnovnih svoboščin (vključno z versko svobodo), in to, na kar se osredotočamo v prispevku: *deliberacija* oziroma kritična in argumentirana javna razprava o stvareh javnega interesa, v kateri mora država vsem državljanom omogočiti sodelovanje. Kot pojasnjuje James Kloppenberg (2016: 9), je deliberacija (iz lat. *deliberare* 'temeljito pretehtati', 'premišljeno obravnavati') eden od stebrov, na katerih stoji severnoatlantska demokracija. /.../ Fiksiranega in poenotenega pojmovanja resnice ne moremo ne poznati ne vsem vsiliti. V demokraciji sečasne resnice pojavijo na podlagi procesa svobodnega iskanja, preverjanja resničnosti trditev z izkustvom ter demokratične deliberacije kot sredstvačasnega reševanja preostalih sporov. /.../ Samo takrat, ko vsi državljani svoje poglede razširijo do te mere, da so sposobni temeljito pretehtati ali resno premisliti o stališčih tistih, s katerimi se ne strinjajo, je možna demokratična deliberacija (Kloppenberga 2016: 9).

Omenjeni mehanizmi in načela demokracije so med seboj prepletena. Denimo: napor, da se v deliberacijo in soodločanje vključijo različni glasovi, perspektive in argumenti državljanov, vključno s pripadniki manjšin, je neločljivo prepleten z zaščito svobode izražanja (verskega, akademskega, političnega, umetniškega ...) in medijev ter intelektualne svobode raziskovanja – gre za zadeve, ki so zaščitene v devetem in desetem členu Evropske konvencije o človekovih pravicah in ki so danes na udaru v več evropskih državah (najbolj očitno na Poljskem in Madžarskem). Deliberacije torej ni brez verske in ideološke svobode, te ni brez svobode govora in izražanja (znotraj minimalnih civilizacijskih standardov), ta pa je lahko dovolj dobro zaščitena le, če v državi deluje kompetentno in neodvisno sodstvo.

Ko torej danes govorimo o deliberaciji kot vrednoti demokracije, mislimo na »kritično razpravo«, ki vključuje (čim bolj argumentirano) kritiko tako političnih, ekonomskih, religijskih kot drugih vrst idej, sklepanj, pa tudi strank, sporočil, dejanj, postopkov in moralnega ravnanja ljudi na odgovornih položajih; na drugi strani pa – enako pomembno – odprtost za pošteno in kritično presojo lastnih stališč, argumentov in ravnanj. V bolj normativnem jeziku lahko vrednoto deliberacije oz. odprte in kritične razprave opišemo kot načelno izpostavljanje vseh idej, ne glede na to, kdo jih izreče, kritičnemu prevpraševanju. Tovrstno prevpraševanje je vrednota, je eden od ključnih mehanizmov za doseganje boljše in bolj pravične družbe.

Prispevek prinaša kratek razmislek o prepletenosti razvoja te ključne demokratične vrednote v evro-atlantskem svetu s protestantizmom in njegovim razvojem, tako v smislu teologije kot tudi v sociološko-političnem smislu, torej v smislu prepoznavnih značilnosti kulture protestantskega sveta. Teza o povezavi med

protestantizmom in deliberacijo seveda ni očitno resnična in v tem kratkem besedilu je ne morem in ne nameravam dokazati. Nekaj dejstev kaže tudi na zapletenost te povezave. Denimo: jasno je, da deliberativna demokracija, ki naj bi načelno zaobjela vse državljane, ne glede na njihovo veroizpoved, ni bila politični cilj najzgodnejših protestantov. Trajalo je nekaj stoletij, preden se je v protestantskem svetu vrednota kritične javne razprave razvila iz drugih vrednot (npr. svobode verovanja, raziskovanja in izražanja) v obliko, ki jo z današnje perspektive za razumevanje deliberacije lahko vsaj približno razpoznamo. Nadalje, protestanti seveda nimajo monopola nad kritično razpravo kot družbenim mehanizmom, kaj šele, da bi se sami vedno držali načel takšne razprave – pogosto se je niso in se je ne. In končno, na razvoj deliberacije kot družbeno-politične vrednote je vplivalo precej drugih dejavnikov, npr. prepoznavne prvine protestantizma, med drugim tudi razvoj znanosti in tehnike ter razsvetljenska filozofija, in nekateri od teh so imeli malo opraviti s protestantizmom ali pa so imeli z njim le posredno povezavo.

Vendarle pa bi bilo pretirano in napačno reči, da so uveljavitve kritičnega prevpraševanja in razprave ter končno tudi deliberacije v modernem smislu (kot vrednot) zgolj in samo *stranski* produkt reformacije oz. protestantizma. Gre za tesnejšo ter kompleksnejšo povezavo, utemeljeno tako v osrednjih elementih in interpretacijah protestantske teologije oz. teologij – luteranski, kalvinistični-puritanski ter še posebej anabaptistični – kot tudi v nekaterih družbenih in političnih poudarkih, ki so se v najbolj prepoznavnih oblikah razvili v protestantskem svetu, predvsem v njegovi anglosaški različici.

Razvoj deliberacije in njej predhodnih vrednot ter z njo povezanih vrednot in stališč v protestantizmu sem v prispevku osvetlil skozi kratke preglede treh zgodovinsko-idejnih kontekstov. Prvi je iz obdobja nemške reformacije v 16. stoletju, drugi iz burnega 17. stoletja v Angliji in tretji iz obdobja zgodnjega političnega eksperimentiranja z demokracijo v severnoameriških kolonijah, prav tako v drugi polovici 17. stoletja. Naslanjal sem se predvsem na relevantne novejšje raziskave in interpretacije, kot sta nov zgodovinski pregled protestantizma britanskega zgodovinarja Aleca Ryriea (2017) ter nedavna interpretacija zgodnjega razvoja demokracije ameriškega političnega zgodovinarja Jamesa Kloppenberga (2016).

Obdobje reformacije

Če lahko verjamemo legendi oz. kolektivnem spominu zgodnjega luteranstva o zaslišanju Lutra na Cesarjevem zboru v Wormsu leta 1521, se je Lutrov končni odgovor na zahtevo, naj prekliče svoja teološka prepričanja, ki so se razlikovala od (takratne interpretacije) rimskokatoliškega nauka, glasil nekako takole:

Če me ne bodo prepričali s Svetim pismom ali s trdnimi razumskimi dokazi – ker ne verjamem niti papežu niti cerkvenim zborom –, bom ostal zvest dokazom iz Svetega pisma. Dokler je moja vest podložna Svetemu pismu ne bom preklical in niti ne želim preklicati, kar sem povedal, ker delati proti vesti ni dobro. Bog mi pomaga. Amen. (Hendrix 2017: 105)

Ne glede na to, ali je Luter to izrekel ali ne, je izjava v skladu z za zgodnjega Lutra značilnim stališčem glede svobode vesti, verovanja in razumne razprave (v poznosrednjeveškem, ne razsvetljenskem pomenu izraza *razum*). V svojem eseju

O posvetni oblasti iz leta 1523 piše, da se mora vsak sam odločati, kaj in kako bo veroval, in poskrbeti, kolikor se da, da bo veroval resnico. »Nihče drug ne more iti v nebesa ali pekel namesto mene /.../ (ali) verovati ali ne verovati namesto mene ali me prisiliti v vero ali nevero.« Luter nadaljuje:

Kako kdo veruje, je stvar posameznikove vesti in to ne zmanjšuje (avtoritete) posvetnih oblasti. Zato bi se morale posvetne oblasti zadovoljiti z ukvarjanjem s svojimi posli in dovoliti ljudem, da verujejo tisto, kar morejo in želijo, ne da bi pri tem uporabile silo proti komurkoli. (Luter po Grell 1996a: 4).

Minilo pa je zgolj nekaj let od tega pisanja, preden je Luter v luči vse večjih problemov, ki jih je videl v porastu radikalnih vej reformacije (med drugim pri Müntzerju in sodelavcu Karlstadtu), ter soočen s kmečkimimi upori, ki so v svojih politično radikalnih zahtevah vključevali tudi slogane reformacije, stališče spremenil. Lutrovo zgodnjo tezo o strogi ločitvi med nebeškim in posvetnim kraljestvom je nadomestila doktrina o dolžnosti posvetne oblasti, da prepreči bogoskrunstvo ter uporniški govor: pozni Luter tako eksplicitno poziva posvetno oblast, naj prepreči »zunanje manifestacije napačnega verovanja z namenom, da prepreči civilni nered in zaščiti novonastale evangeličanske cerkve« (Grell 1996a: 5). Tako je jasnemu zagovoru svobode vesti, verovanja in govora pri mladem Lutru znotraj nemških protestantskih dežel sledilo nekaj povsem drugega, kot je uveljavitev svobode verovanja ter odprte razprave kot družbeno-političnih vrednot. V 16. stoletju so tako luteranski kot kalvinski protestanti tam, kjer so se po verski reformi in s pomočjo politične podpore dokopali do moči, praviloma tudi sami omejevali razpravo in kritiko.

Kljub temu Alec Ryrie v svoji knjigi *Protestants* (2017) trdi, da je Lutrovo »vztrajanje pri tem, da je vsa človeška avtoriteta začasna in nadomestljiva in da je človeška vest, ki jo omejujejo le Sveto pismo in Sveti duh, končni razsodnik v verskih zadevah«, zasejalo ključno seme vrednot svobode verovanja, svobodnega raziskovanja in demokratične razprave v protestantizmu (Ryrie 2017: 2–3). Zanimivo je, da to trdi prav Ryrie, ki je v sodobnem protestantskem zgodovinopisju postal znan po tezi, da je eden najpomembnejših in najpogostejše spregledanih vidikov protestantizma njegova apolitičnost, katere izvor je prav tako možno povezati z luteransko doktrino o dveh kraljestvih (Ryrie 2017: 3). Zakaj torej hkrati vztraja pri trditvi o relevantnosti reformacije 16. stoletja za razvoj *političnih* vrednot svobode verovanja, raziskovanja, kritike itd., ki so vodile do moderne vrednote deliberacije?

Odgovor moramo skupaj z Ryriejem iskati tako v ideološko-teoloških kot tudi v neteoloških dejavnikih, ki so izhajali iz kontingentnih zgodovinskih okoliščin, nastalih z reformacijo. Zagovarjanje medsebojno (povsem) različnih razumevanj krščanske doktrine je v Evropi postajala družbena in politična realnost, ki je sprva imela precej destruktivnih posledic. Nekaj desetletij po reformaciji lahko govorimo o novi versko-politični realnosti, povzeti v rekle *Cuius regio, eius religio* (Čigar dežela/oblast, tega vera/religija). Ta realnost je onemogočala cerkvenim ali posvetnim oblastnikom, da bi »tuje« interpretacije vere utišali, saj so bile onstran njihovega nadzora. To še ni pomenilo, da je bila verska pluralnost za večino zgodnjih luteranov ali kalvincev nekaj dobrega ali zaželenega, rimskokatoliško stališče pa je ostajalo še bolj odklonilno (Ryrie 2017: 34–35, 64–5). Lahko pa govorimo o vedno bolj opaznem zavedanju neizogibnosti verskih razlik, ki so kazale vse znake

dolgotrajnosti. Posledica tega je bilo spoznanje, da bo za problem verske razklanosti prej ali slej treba nujno poiskati politično rešitev, ki bo dovoljevala sobivanje. Kot pravi Ole Peter Grell (1996a: 1), je »razkol do takrat skorajda monolitne strukture srednjeveškega zahodnega krščanstva laične in cerkvene vladarje prvič soočil s praktičnim problemom, kako ravnati z versko pluralnostjo«.

Seveda so bili tudi v protestantskih deželah v 16. stoletju iz javne razprave praviloma izključeni judje, ženske, neverniki, nižji sloj, neizobraženi (pogosto), rimokatoličani in tisti protestanti ali reformatorji, katerih stališča so veljala ne zgolj za teološko zmotna, temveč za eksistencialno grožnjo javnem redu in miru ali samemu obstoju cesarstva ali celo krščanske civilizacije. V zadnji kategoriji so tako luterani kot tudi cvinglijanci ter kalvinci videli anabaptiste in druge radikalne reformatorje. Le slednji so namreč še naprej dosledno zagovarjali strogo ločitev cerkve od državnih vzvodov moči, ob tem pa tudi takrat še bolj »čudne« doktrine, kot so opustitev krščevanja otrok ter enostavno cerkveno občestvo po domovih na temelju bratstva in sestrstva (Ryrie 2017: 39). Mnogi med njimi so bili radikalni pacifisti, čeprav je po drugi strani med anabaptisti vzniklo tudi nekaj revolucionarno-nasilnih, skrajno apokaliptičnih skupin. Paleta radikalno reformatorskih interpretacij Svetega pisma in praks je bila tako za osrednje protestante kot za katoličane heretična.

Za naslovno temo je vredno poudariti, da so anabaptistični reformatorji (Hubmaier, Denk, Hut, Hutter, kasneje tudi Simmons in drugi) že v 16. stoletju praviloma zagovarjali mnogo bolj drzno – in zelo sodobno zvenco – vizijo verske svobode v primerjavi z Lutrom in Calvinom ter celo v primerjavi s kasnejšimi razsvetljenskimi zagovorniki verske svobode, npr. Lockom.¹ Na podlagi stroge razmejitve med božjim in tuzemskim kraljestvom so vztrajali, da božja milost in božje kraljestvo ne moreta biti uzakonjena, *prave vere* pa se že zaradi njene narave ne da nikomur vsiliti niti je braniti z orožjem. Na podlagi te doktrine pri anabaptistih najdemo zagovor verske svobode za praktično vsakogar, ki se drži javnega reda in miru, tudi za mohamedance (muslimane) ter nevernike, kar Lutru ali Calvinu še ni prišlo na misel.

V Evropi 16. stoletja je tovrstna široka vizija verske in miselne svobode ostala obskurno in marginal(izirano) prepričanje. V retrospektivi in če zadevo interpretiramo nekoliko *teleološko*, lahko to vidimo kot glas vpijočega v puščavi, ki je v

¹ Locke je menil, da zraven muslimanov ne gre tolerirati niti ateistov niti rimokatoličanov; ateistov zato, ker ne poznajo višje moralne avtoritete kot samega sebe; rimokatoličanov pa zato, ker naj bi bili duhovno in politično zvesti tuji avtoritarni politično-verski organizaciji (papeštvu oz. Vatikanu) in ne svoji državi oz. vladarju, ki mu dolgujejo tuzemsko zvestobo (gl. Waldron 2002: 218–223). Po eni strani se ponuja primerjava z današnjim diskurzom o muslimanih na evropski desnici, ki je strukturalno podobna razsvetljensko-protestantskemu nezaupanju in posplošenemu odklonilnemu stališču do katoličanov. Po drugi strani je smiselno Lockovo stališče primerjati tudi s stališčem njegovega nizozemskega sodobnika Barucha de Spinoze. Spinoza je prav tako zagovarjal toleranco, a po njegovem naj bi svoboda religije in prepričanja bila (skorajda) neomejena zgolj »v misli in besedi«, ne pa tudi v dejanjih (kar vključuje obrede in druge javne verske prakse). Glede dejanj naj ima avtoriteto v državi še vedno vladar oz. suveren v imenu svoje religije. Toda tudi svoboda vladarjeve religije mora, tako Spinoza, biti omejena: biti mora v skladu z zdravim razumom in spoštovati mora zlato pravilo (gl. Spinoza in Bednarik 1999).

zahodnem krščanstvu napovedoval idejno svobodnejši svet. Iz bolj skeptične ali pa celo cinične perspektive pa se da anabaptistični zagovor verske svobode videti tudi kot sanjaštvo oz. stališče, ki so si ga lahko »privoščili le preganjaniki« oz. tisti brez osebne odgovornosti za javni red in podobno. Vendar bi bila trditev, da je bilo zagovarjanje verske svobode v 16. stoletju vedno povezano z *izkušnjo* preganjanja in da lahko ta dejavnik popolnoma pojasni radikalno stališče anabaptistov, neupravičena. To namreč ni bilo vedno tako: (nekoč) preganjanji so pogosto, ko so imeli priložnost, preganjali druge in tudi nekateri (sicer redki) med tistimi, ki niso bili nikoli preganjanji, so v 16. in 17. stoletju zagovarjali toleranco (Grell 1996b). Nesporno pa je, da se je v prvem stoletju reformacije prav v anabaptističnem gibanju manifestiralo zgodnjelutrovsko načelo odprtega in svobodnega raziskovanja Svetega pisma, ki naj ga ne bi omejevali niti cerkev niti posvetna oblast. Prav tisti, ki jih je Luter imenoval »fanatiki« in »entuziasti«, so protestantsko načelo svobode vesti in govora prvi privedli do svojega logičnega zaključka in pri tem za veliko ceno tudi vztrajali. »Krščanska svoboda, ki jo je pridigal Luter, je segla mnogo dlje, kot je pričakoval sam« (Ryrie 2017: 39).

Za razvoj deliberacije kot vrednote je najprej potrebna vsaj minimalna verska in idejna svoboda znotraj celotne politične skupnosti. V prvem stoletju po reformaciji ta pogoj za deliberacijo še ni bil izpolnjen. Nasprotno: reformacija je »na kratek rok /.../ prispevala k porastu kraljevskega absolutizma«, saj so verske vojne (najbolj drastično tridesetletna vojna) poglobile nezaupanja v sposobnost »ljudstva«, da se kljub različnim verovanjem lahko dogovori in samo odloča o lastni usodi oz. vladavini (Kloppenberga 2016: 10). Protestantizem se na začetku ni uveljavil kot nek »paradiž svobodnega govora«, temveč kot »slabo disciplinirano nestrinjanje z odprtim koncem«, ki je »konstantno ustvarjalo nove ideje, oživilo stare« in s svojim grobim, »golorokim stilom javne debate utrudilo cenzuro tiska«, medtem ko so »protestantske univerze in protestantski akademiki utirali pot novim naravoslovnim znanostim« v 16. in 17. stoletju (Ryrie 2017: 3). Ironija zgodbe protestantizma je v tem, da so celo negativne družbene in politične posledice protestantizma na daljši rok pokazale, da družbeno in politično izključevanje zaradi verske pripadnosti, prav tako značilno za protestante, niti nima smisla. Toda to spoznanje je politično dozorelo šele takrat, ko je prišlo do še večjega množenja protestantskih denominacij, kar v najbolj dramatični obliki zasledimo v britanskem in severno-ameriškem kontekstu.

Anglija

Od sredine do konca 17. stoletja so angleško krščanstvo, politični sistem in družba kot celota doživljali velike pretese. Čeprav se je spor med rojalisti in parlamentarci v državljanski vojni med letoma 1642 in 1651 nanašal predvsem na sistem vladavine, je bil tudi močno versko obarvan. Med razlogi za upor parlamentarcev so bili puritanski očitki o zdrsuh anglikanske cerkve nazaj v katolištvo skozi »visoko cerkveno« obredje kralja Charlesa I. ter upor zoper (pre)stroga kaznovanja tistih, ki tovrstnih cerkvenih reform niso sprejeli. Politično ter vojaško polarizirana tabora iz državljanske vojne sta sicer pokrivala precej večjo versko in ideološko pestrost britanskega otočja v sredini 17. stoletja, ki je do konca stoletja le še narasla in se v

polnosti razkrila v javnem in političnem življenju. Govorimo tako o različnih frakcijah znotraj anglikanstva – puritanci, prezbitrijanci, »mainstream« anglikanci, anglikatoličani – kot tudi o različnih t. i. nekonformistih, ki so zavračali članstvo v anglikanski cerkvi oz. sam pojem *nacionalne* cerkve. Najvidnejši in najštevilčnejši nekonformisti so bili baptisti in kvekerji, oboji idejni dediči radikalne oz. anabaptistične reformacije. Še vedno je bilo v Angliji tudi precej rimokatoličanov, a večina teh svoje vere ni mogla izražati javno.

V obdobjih, ko na Otoku niso potekali boji (še posebej po uvedbi t. i. tolerančne uredbe leta 1689) in ko so se lahko slišala ali brala različna stališča in argumenti o tem, kaj je res v verskem, moralnem ali političnem pogledu, je bilo mogoče zaslediti spremembe tudi v načinu diskurza oz. javne razprave. Filozof Jeffrey Stout (1990), ki se naslanja na dela zgodovinarjev, trdi, da lahko prav v tem obdobju govorimo o začetnem razvoju *sekularizacije* javnega moralnega diskurza, ki je kasneje postala značilnost protestantskega ter t. i. zahodnega sveta in ki je v protestantskem svetu šla z roko v roki z uveljavljanjem kritične razprave in javnega soočanja različnih stališč kot vrednote. Stout ključni element sekularizacije vidi v nastanku situacije, v kateri sodržavljani več *ne morejo predpostaviti verskega strinjanja*. V tej situaciji skupna verska prepričanja prenehajo delovati kot samoumevna podstat javne razprave. V britanskem protestantizmu je tako v drugi polovici 17. stoletja postalo neučinkovito, kasneje pa tudi vedno manj sprejemljivo, v primeru nestrinjanja *dokazovati* moralna in politična stališča na podlagi Svetega pisma (Stout 1990: 79–81).²

Zakaj tako, če upoštevamo, da so bili skoraj vsi udeleženci javnih razprav protestanti ter odrasli in v glavnem premožni moški? Zato, ker je postalo jasno, da so *svobodno* verujoči kristjani Sveto pismo praviloma interpretirali na različne načine. Poskusi dokazovanja s pomočjo Svetega pisma, da »imam jaz prav in ti narobe«, v odprti razpravi niso privedli do razrešitev nasprotovanj, strinjanja ali konsenza. V novonastali versko pluralni (seveda ne popolnoma, a vendarle) situaciji ne cerkvena avtoriteta ne Sveto pismo nista več delovala kot učinkovit razsodnik resnice. Kar je morda še pomembnejše, pa je dejstvo, da je uveljavljanje ene interpretacije nad vsemi drugimi s pomočjo groženj ali direktne prisile v drugi polovici 17. stoletja v Angliji začenjal postajati manj sprejemljiv mehanizem za dosego »strinjanja«. Treba je bilo najti učinkovit in nov način razprave, ustanoviti načela dokazovanja, iskanja konsenza ter prioritiziranja argumentov na način, ki ni zahteval predhodnega verskega strinjanja ali uniformnosti (Stout 2004: 94; 1990: 79–81).

Pomembno je razlikovati Stoutovo tezo sekularizacije od poenostavljene teze, da je sekularizacija javnega diskurza znak upada religioznosti v družbi. Ne gre torej za to, da bi večina ali pa vsaj vplivna manjšina angleške družbe v 17. stoletju nehala verovati v boga ali v Sveto pismo. Gre za to, da je sekularizacijo v Stoutovem pomenu besede v anglosaškem protestantskem svetu spremljala normalizacija verskih in ideoloških razlik ter moralnih nestrinjanj znotraj ene politične skupnosti. Ta normalizacija se torej lahko zgodi le takrat, ko pluralna družba kljub velikim verskim in moralnim nestrinjanjem (ali pa *zaradi* njih) ne išče rešitve tovrstne

² Za širšo tezo, da je pluralizacija krščanskih interpretacij Svetega pisma botrovala upadu politične avtoritete Svetega pisma v večjem delu Evrope in ne zgolj na Otoku, gl. Legaspi (2010: 3–5).

situacije v vojni ali prisilnem utišanju dela prebivalstva; takrat torej, ko družba ne obupa nad javno razpravo kot mehanizmom doseganja razumevanja in konsenza tam, kjer je mogoče. Gre za spoznanje, da se iskanje rešitev političnih problemov s pomočjo argumentov, kritike in iskanja konsenza mora nadaljevati kljub temu, da državljani ne morejo najti verskega ali drugače metafizičnega strinjanja in ga morda tudi nikoli ne bodo.

Če to angleško protestantsko zgodbo povežemo s tisto iz prvega dela prispevka, lahko vztrajanje pri odprti razpravi kot mehanizmu družbenega odločanja legitimno povežemo z doslednim spoštovanjem omenjenega Lutrovega načela, po katerem »bi se morale posvetne oblasti zadovoljiti z ukvarjanjem s svojimi posli in dovoliti ljudem, da verujejo tisto, kar morejo in želijo, ne da bi pri tem uporabile silo proti komurkoli« (Luter po Grell 1996a: 4). Ryrie za nas relevantno kontinuiteto med obema protestantskima kontekstoma opiše takole:

Osupljiv izbruh verske ustvarjalnosti v Angliji v 40. in 50. letih 17. stoletja je za seboj pustil kalejdoskop identitet, od katerih se jih je mnogo ohranilo vse do danes in razširilo po svetu. Ta izbruh ni bil popolnoma kaotičen. Verske skupine, ki so iz njega nastale, so delile karakteristične protestantske občutke, impulze in zahteve vesti. Angleška državljanska vojna je po eni strani ubila kakršnokoli preostalo misel o protestantski enotnosti, po drugi strani pa je omogočila protestantizmu, da v polni meri sprejme raznolikost, ki je bila vedno njegova najmočnejša odlika. (Ryrie 2017: 131).

Severna Amerika

Tretji zgodovinski utrinek v razvoju odprte razprave oz. deliberacije kot vrednote v protestantskem svetu jemljemo iz Severne Amerike. Ob osvetljevanju povezane, a bolj znane zgodbe o razvoju ameriške demokracije, je prav tako treba ločevati med mitologijo ter zgodovino, kot je bilo to treba pri zgodnjeprotestantski mitologiji ter zgodovini. Najprej poudarimo, da so z današnjega vidika tudi začetki demokracije v britanskih kolonijah v Severni Ameriki in takratno uveljavljanje odprte razprave kot politične vrednote manj vključujoči, kot to prikazujejo običajna pripovedovanja ameriške zgodbe. Zraven razlaščenja ter etničnega čiščenja ameriških staroselcev, suženjstva in brutalnih vojn so evropski kolonisti, vključno z britanskimi, ohranjali mnoge tradicionalne postavke »starega« (evropskega) dojemanja družbenega reda. Z današnje perspektive se morda zdi paradokсно, da so te postavke pogosto sobivale s pisanjem novega poglavja politične zgodovine zahodnega sveta, poglavja demokracije, ki pa je kljub svoji nepopolnosti že v zgodnji verziji vsebovala mehanizme vključevanja ljudi v politično soodločanje, ki jih do takrat (vse od antične Grčije) ni bilo.

Tudi najbolj resne in kritične analize tako anglosaškega protestantizma kot zgodnjeameriškega razvoja demokracije ne morejo mimo svojstvenega, versko pluralnega ter v nekaterih vidikih zagotovo uspešnega eksperimenta z vladavino ljudstva, ki je v 17. in 18. stoletju nastal v oddaljenem novem svetu. Kloppenberg povzema pomen tega eksperimenta s trditvijo, da so »komaj takrat, ko so angleški naseljenci začeli prihajati v severnoameriške kolonije, bili storjeni prvi, čeprav ne vnaprej načrtovani, koraki k nastanku demokratičnih kultur sodobnega severnoatlantskega sveta« (Kloppenberga 2016: 10). Demokracija – ideja vladavine ljudstva,

ki je bila od nekdanj pa do poznega 17. stoletja skoraj univerzalno zaničevana ali vsaj videna kot neizvedljiva in nepraktična – je v zgodnji, protestantski Ameriki najprej postala razširjen ideal, kasneje pa v nekaterih vidikih tudi realnost. Že v zgodnji obliki demokracije v Ameriki se da odprto in kritično razpravo prepoznati kot politično vrednoto.

Za nas je pomembno predvsem to, da je ameriški eksperiment z demokracijo tesno povezan z ameriško »versko pustolovščino« oz. tamkajšnjimi »velikimi izbruhi denominacijske kreativnosti« (Ryrie 2017: 209), v katerih so igrale ključno vlogo različne in pogosto rivalske oblike protestantizma. Neredko je šlo za tiste oblike, ki so bile na starem kontinentu preganjane, pa tudi take, ki so v svojem notranjem ustroju in teologiji vsebovale prvine, ki so dajale pomembno mesto načelu demokratičnega vključevanja ter nasprotovale hierarhičnim strukturam.

Morda najočitnejši – čeprav v prvih desetletjih le delno uspešen – primer je bila ustanovitev angleške kolonije Pennsylvania. Ta je leta 1681 nastala na delu ozemlja v Severni Ameriki, s katerim je kralj Charles II. bogatemu Angležu Williamu Pennu odplačal dolg, ki ga je dolgoval Pennovemu pokojnemu očetu. Penn je bil spreobrnjenec iz anglikanstva, takrat že znani kveker, inteligenčen in glasen zagovornik verske svobode, ki je bil v Angliji že nekajkrat zaprt zaradi svojih verskih in političnih nazorov ter aktivizma. Spadal je med manjšino britanskih zagovornikov verske svobode v že omenjeni turbulentni drugi polovici 17. stoletja (v to skupino štejemo tudi Johna Locka in Algernona Sidneyja), ki so lahko zaradi svojega družbenega statusa dosegli zmeren vpliv kljub temu, da so bili politično in/ali versko neredko preganjani. Pennova pridobitev ozemlja v Ameriki je bila izjemna, do takrat neobstoječa priložnost za udejanjenje napredne politične filozofije z demokratičnim eksperimentom, ki je postal država Pennsylvania.

Že Pennov utemeljitveni spis z naslovom Koncesije provinci Pennsylvaniji iz leta 1681 kaže prvine, ki so Pennsylvanijo od začetka ločevale od drugih provinc. Naseljenci oz. bodoči kupci zemlje v provinci so tam živečim indijanskim plemenom morali priznati legitimne pravice do ozemlja ter nekatere druge pravice pred zakonom (gl. Penn 2008). To se je poznalo v praksi, saj so bili odnosi med kolonisti in domorodci v Pennsylvaniji precej boljši kot v večini kolonij (Murphy 2018: 144–147). Še jasneje se Pennova kvekerska verska zavezanost demokratičnemu vključevanju v skupnostno soodločanje odraža v Deklaraciji svoboščin in okvirov vladavine v provinci Pennsylvaniji (Penn 2016).³ Tam je navedeno, da je vsaka vladavina, »v kateri vladajo zakoni in v kateri so ljudje udeleženi pri odločanju o le-teh, svobodna za ljudi, ki so pod njo (ne glede na njen okvir)« (Penn 2016; Kloppenberg 2016: 179). Penn je ustanovil t. i. generalno skupščino province, v kateri naj se zberejo vsi »svobodnjaki«, ki imajo v provinci neko količino zemlje. Ti naj odločajo o najpomembnejših zakonih in določijo »dvainšedemdeset oseb, ki so znane po svoji modrosti, vrlinah in sposobnostih«, in te naj tvorijo parlament. Slednji se je sestajal mesečno kot »svet province« in zraven drugih pomembnih zadev obravnaval »novele zakonov«, ki jih je na podlagi argumentiranja različnih

³ Prvo verzijo je spisal sam Penn leta 1682, medtem ko je druga verzija leta 1701 nastala na podlagi pogajanj med Pennom in prvimi prebivalci kolonije (glej Kloppenberg 2016: 179–186).

stališč oz. *po temeljiti razpravi* sprejel (ali pa tudi ne) kot zakone. Penn je načela reprezentativnosti nastavljal tako, da je s širitvijo in z nastankom novih naselij demokratska zastopanost ostajala kar se da pravično razporejena glede na rastoče prebivalstvo (Murphy 2018: 160–162; gl. tudi Kloppenberg 2016: 182).

Provinca je prva leta cvetela in se vztrajno širila, zraven angleških kvekerjev pa so verska svoboda, obljuba reda, vključenost v soodločanje in tudi možnost zaslužka ter poceni zemlja – Penn je lahko trdil, da ljudje nikoli prej in nikjer drugje niso imeli tako dobre priložnosti spoznati »razlike med delom zase ter delom za druge«, kot je bilo to v zgodnjih letih Pennsylvanije – privabile tudi švedske luterance, nemške pietiste, nizozemske kalviniste ter druge imigrante, ki so bežali pred preganjanjem, tudi hugenote, ter celo katoličane in jude (Kloppenberga 2016: 183). Z uspehom pa so se kmalu začele tudi težave. Nasprotni tabori – predvsem med kvekerji, ki so se počutili »najbolj doma« v Pennovi provinci, in kasnejšimi priseljenci – so onemogočali učinkovito odločanje generalne skupščine. Pennov status guvernerja je bil na začetku dosmrten, pridržal si je tudi pravico veta na odločitve, s katerimi se ne bi strinjal, Pennsylvania pa je formalno še vedno spadala pod angleško, kasneje pa pod britansko krono. K temu moramo dodati, da so lahko v odprti deliberaciji o zakonih ter pri volitvah sodelovali le »svobodnjaki«, tj. priseljenki moški, ki so posedovali nekaj zemlje. Pri tem je moški »kot glava družine« predstavljal celotno družino, tako da so bile ženske, ljudje brez posesti ter domorodci iz demokratičnega soodločanja izključeni.

Kloppenberga poudarja, da so bile težave z rivalstvom, nesklepčnostjo, posledično pa tudi politično apatijo mnogo bolj pereče na nivoju celotne province kot na lokalnem nivoju, kjer je bilo politično vključevanje in soodločanje preko razprave živo in pogosto produktivno (Kloppenberga 2016: 185). Vrednota deliberacije in njena vloga v soodločanju o življenju skupnosti se je tudi v drugih provincah bolj učinkovito uveljavljala na lokalnem nivoju kot na nivoju provincialne oblasti. Kolonija Providence (in kasneje država Rhode Island), ki jo je puritanski pastor Roger Williams, podobno kot Penn, zasnoval na verski pluralnosti in demokratičnih načelih javnega soodločanja, je imela še večji poudarek na pomenu t. i. mestnega sestanka (angl.), na katerem so se redno sestajale »glave družin« z volilno pravico. Kljub prav tako omejeni participaciji gre za model demokratičnega soodločanja, ki je vseboval volitve in tudi javno razpravo ter argumentiranje različnih mnenj na civiliziran način. Tako kot Penn, ki ga je »izkušnja srečanj kvekerske skupnosti naredila dovzetnega za potencialno kreativnost neprisiljene deliberacije« (Kloppenberga 2016: 184), je tudi Williams svoj demokratični eksperiment (med drugimi dejavniki) utemeljeval na karakteristično protestantskem (puritanskem, kasneje tudi baptističnem) tolmačenju krščanstva in Svetega pisma, v katerem poslušanje vesti in osebna presoja pred Bogom igrata ključno vlogo. Od takrat ustaljeno ameriško prakso t. i. mestnega sestanka, ki se je v tej obliki začela prav z Williamsom, je mnogo let kasneje komentiral tudi filozof in demokrat Henry David Thoreau:

Ko se v nekem nepomembnem podeželskem mestu kmetje sestanejo na mestnem sestanku, da bi izrazili svoja mnenja o izbrani zadevi, ki pesti njihovo deželo, se po mojem mnenju zgodi resničen kongres, ki je med vsemi kongresi kjerkoli v Združenih državah vreden največjega spoštovanja. (Thoreau 1994)

Kljub omenjenim nepopolnostim, moralnim in političnim slepim pegam, velikim porodnim težavam in formalni podrejenosti angleškemu ter kasneje britanskemu Združenem kraljestvu je politično eksperimentiranje demokratično usmerjenih protestantov v Pennsylvaniji, Rhode Islandu, kasneje pa tudi drugod rodilo tudi nesporno pozitivne rezultate. Tamkajšnje nove oblike družb so bile polne protestantskih verskih entuziazmov na eni strani ter takrat naprednega demokratičnega vključevanja vse širšega kroga ljudi v javno razpravo in politično soodločanje na drugi. Če se na kratko navežemo na radikalno reformacijske, anabaptistične začetke verske in idejne svobode v Evropi, omenjene v prvem delu prispevka, lahko sedaj skupaj s Kloppenbergom opozorimo na dejstvo, da so se v procesu ustanovitve province Pennsylvanije »Pennova kvekerska prepričanja ujela z načeli vladavine ljudstva, avtonomije, enakosti in vzajemnosti« (Kloppenberga 2016: 179), kar dokazuje tudi Murphy (2018: 117–118). Skratka: v času, ko so se razsvetljenski izobraženci Evrope navduševali nad t. i. razsvetljskim absolutizmom (obliko monarhije, v kateri kralj ali kraljica s pomočjo absolutističnih dekretov razsvetljuje prebivalstvo »od zgoraj navzdol«, brez javne razprave ali demokratičnega soodločanja), so oddaljene province, ki so jih vodili predvsem religijsko aktivni protestanti, na institucijski ravni naredile prve odločne korake k deliberativni demokraciji.

Zaključek

Protestantizem kot versko, družbeno, moralno in tudi politično gibanje je vse od začetka vseboval različne, tudi medsebojno nasprotujoče si težnje. Takšni nasprotujoči si težnji sta tudi težnja po sledenju čisti verski resnici in reformiranju zahodnega krščanstva na podlagi te resnice na eni strani ter impulz svobodno slediti lastni vesti ter razumevanju in to tudi javno izraziti na drugi strani. Kot pojasnjuje Alec Ryrie (2017: 2), je slednji impulz »pomenil, da so protestanti, ki so poskušali nadzirati meje sprejemljive argumentacije, na koncu vedno izgubili«. Z malo zamude, a vendarle, se je s postopno uveljavitvijo svobode verovanja in izražanja uveljavljala tudi odprtost za razpravo kot načelo, ki pravi, da je svoboda raziskovanja, verovanja in argumentiranega debatiranja ključen pogoj za dolgoročni razvoj dobre družbe ter nadaljnjih spoznanj, reformiranj in uvidov. Tam, kjer je protestantizem postal prevladujoča religijska kultura, se to ni poznalo zgolj v odprtem odnosu do novih spoznanj v religiji oz. interpretaciji Svetega pisma, temveč tudi v etiki, politiki, znanostih, umetnosti.

Protestantizem torej kljub svojim konzervativnim težnjam uteleša tudi spoznanje, da omejevanje javne razprave le na tisto, kar ostaja znotraj sprejetih oz. »naših« verovanj ali dogem, pomeni onemogočanje nadaljnjih spoznanj vseh vrst, predvsem pa nadaljnjega družbenega ter političnega razvoja. Razvoj deliberacije kot družbene vrednote in končno tudi priznanega političnega mehanizma se sicer da napisati tudi z nekoliko drugačnega, t. i. čisto razsvetljskega vidika, pri katerem se od Kanta do Habermasa sledi razvoju praktičnega ali javnega uma brez omenjanja religijske kulture ali teologije. Ta vidik bi nekatere elemente dodal in poudaril tiste, ki jih v tukajšnji razpravi nisem omenjal. To, kar nam razkriva pričujoča razprava, pa je, da je klasična razsvetljenska zgodba brez upoštevanja omenjenih zgodovinskih,

idejnih in političnih razvojev, tesno povezanih z notranjo in relacijsko dinamiko protestantizma, nepopolna.

LITERATURA

- Ole Peter GRELL, 1996a: Introduction. *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–12.
- –, 1996b: Exile and Tolerance. *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press. 165–181.
- Jürgen HABERMAS, 1997: *Between Facts and Norms*. Cambridge: Polity Press.
- Scott HENDRIX, 2017: *Martin Luther: Visionary Reformer*. London: Yale University Press.
- James KLOPPENBERG, 2016: *Toward Democracy: The Struggle for Self-Rule in European and American Thought*. New York: Oxford University Press.
- Michael LEGASPI, 2010: *The Death of Scripture and the Rise of Biblical Studies*. New York: Oxford University Press.
- Andrew R. MURPHY, 2018: *William Penn: A Life*. Oxford: Oxford University Press.
- William PENN, 2008: *Concessions to the Province of Pennsylvania, July 11, 1681*. Dostopno 13. 5. 2018 na spletni strani Lilian Goldman Law Library: http://avalon.law.yale.edu/17th_century/pa02.asp.
- –, 2016: *Charter of the Liberties and Frame of Government of Pennsylvania*. Dostopno 13. 5. 2018 na spletni strani Library of Liberty: <http://oll.libertyfund.org/pages/1682-charter-of-the-liberties-and-frame-of-government-of-pennsylvania>.
- Alec RYRIE, 2017: *Protestants: The Radicals that Made the Modern World*. London: William Collins.
- Jeffrey STOUT, 1990: *Ethics After Babel*. Cambridge: James Clarke & Co.
- –, 2004: *Democracy and Tradition*. Princeton: Princeton University Press.
- Baruch de SPINOZA, Jan BEDNARIK, 1999: Teološko-politična razprava. *Phainomena* 9/27–28, 151–178.
- Henry David THOREAU, 1994: *Slavery in Massachusetts (1854)*. Dostopno 13. 5. 2018 na spletni strani Centra za afriške študije univerze v Pennsylvaniji: http://www.africa.upenn.edu/Articles_Gen/Slavery_Massachusetts.html.
- Jeremy WALDRON, 2002: *God, Locke and Equality*. Cambridge: Cambridge University Press.

PROTESTANTISM AND DELIBERATION

Deliberation as critical, open, inclusive and argument-based discussion about matters of public interest is a crucial mechanism of a healthy democracy. According to deliberative democracy defenders, like Jürgen Habermas, deliberation contributes to achieving a better and more just society. The present essay analyses the intertwining between the development of this political value in the Euro-Atlantic world on the one hand, and Protestantism and its development on the other. Recent works in the history of Protestantism and the political history of democracy paint a complex, but powerful picture: despite the religious conservative tendencies in Protestantism, it seems that a notable measure of freedom of research, belief and debate could be found in the societies where Protestantism had become

a dominant religious culture. After defining deliberation and presenting it as a democratic principle, this essay builds a cumulative argument for the claim that Protestantism, both as a cluster of related theological ideas and as an emerging social and political force, has contributed to the development of deliberation as a political value and principle. Three historical contexts – with characteristic stances and disagreements, respectively – are briefly presented as important episodes in this development: the Reformation period in 16th Century Germany and Central Europe, the religious creativity and pluralisation of 17th Century England, and the emergence of the first Western polities with self-consciously democratic ideals and arrangements in English colonies in America in the late 17th Century. While a variety of contingent historical and material causes influenced this development – among them, the schism in Western Christianity brought about by the Reformation, the lack of a clear winner in the Thirty Years War, and the material possibility for political experimentation in North American colonies – I argue that religious sentiments, ideas and newly formed social habits of the emerging Protestant societies have also had a role in bringing deliberation to the status of a political value and principle. However, the process was not straightforward. For a period after the Thirty Years War, the Protestant countries in Europe have been largely dominated by Enlightenment Absolutism. Yet, the moderate advances in religious tolerance before and during this period contributed to the establishment of the political value of deliberation and a broader support for democracy later. Politically speaking, the tendencies towards freedom of belief, expression and public argumentation in most of the Protestant world have largely prevailed against the more conservative ambitions, also strong in Protestantism, which were aimed at reform and control of the polity in the name of (one's own interpretation of) the Biblical religious truth.
